

VII.

Vlasništvo Dioklecijanove palače

Pri čitanju ovih redaka bit će se mnogom čitaocu već pri motrenju monumentalne Dioklecijanove palače, u kojoj se srastao novi život sa starim, nametnula misao, čije je vlasništvo ova palača: da li privatnika, građana Splita, koji u njoj u svakojakim kućama i kućaricama (278 kuća sa 3200 duša) stanuju, ili državna, i tko prema tome ima dužnost da je popravlja, uzdržava i čuva.

Na završetku ove radnje red je osvrnuti se i na to pitanje, koje je odavna, a osobito posljednjih decenija, postalo odlučno za grad i općinu Splita.

Gore je rečeno, da je odmah iza smrti Dioklecijanove jedan dio – sjeverni – njegove palače, bio pretvoren u državnu tkaonicu sukna za vojnike – *Gynaecium* –, a južni dio, naime odaje careve, da su postale utočište nekih rimskih detroniziranih careva.

Već se naprijed ovdje i ondje vidjelo, kako su se nakon razorenja Solina građani iz popaljenih ruševina svoga grada sklonili najprije na otoke, a zatim se koncem VIII. ili početkom IX. v. ugnijezdili u zidine ove palače.

Sakralne zgrade u palači, kao carev mauzolej i njegova bogomolja bjehu, prva odmah, a druga nešto kasnije, preobraćene u vjerske svrhe. Videniji građani kao nadbiskup i načelnik zapremiše plemenitije dijelove palače nad Kriptoportikom prema moru, dok ostale prostorije porazdijeliše građani međusobno. Značajne su u ovome obziru riječi Tome arcidakona († 1268.), koji kaže, da se je načelnik Sever nastanio među stupovljem palače nad morem; da su se građani sporazumjeli među sobom, te da su imućniji, koji imadalm novca, sagradili kuće o svojem trošku u palači – razumije se u dvorovima i prostorijama slobodnim – , manje imućniji da su zaposjeli kule

palače, kojih je bilo šosnaest na trim stranama, dok se je prosti narod sklonio u podzemne prostorije.¹⁴⁵ I preostalo je još dosta prazna prostora u palači, nadodaje Toma arcidakon.

I u prvo doba srednjega vijeka imalo se je gradom Splitom upravljati još po rimskim zakonima. No ti posebice, 6., 12., 14., 18. Cod. XI. *de Operibus publicis*, 9. 11. Cod. X. *De aedificiis privatis*, nisu mogli biti primijenjeni na Dioklecijanovu palaču s obzirom na tadašnje prilike, pa je stoga shvatljivo, da su privatnici počeli graditi nove zgrade sa oslonom bilo na zidove palače, bilo na njezine unutarnje zgrade, i to ili iz privatne udobnosti, ili radi javne sigurnosti. Tako se počela oštećivati ova monumentalna zgrada. Ali se odmah javila municipalna vlast u Splitu, autonomna vlast onog doba, te je kušala sprečavati kaznama svako nagrđenje palače i svaku privatnu uzurpaciju, kako se to jasno vidi iz Statuta grada Splita iz XIII. v. Kako so iz navoda u donjoj opasci¹⁴⁶ vidi, toliko starija od XIII. v. *Capilularia* i *Cartularia*, koja su sadržavala stare običaje – *ab antiquo* – municipija splitskoga, koliko *Statuti*, preinačeni i uređeni konačno XIII. v., smatrali su javnom državnom imovinom zidove Dioklecijanove palače; to se mišljenje nije ni poslije ni za jedne vlade, od kojih je bila najdulja mletačka (od god. 1420. do 1797.)¹⁴⁷ promijenilo.

¹⁴⁵ Thoma Archidiaconus, *Historia Salonit*, cap. X.; »Erat autem inter Salonitanos, qui ad proximas insulas secesserant, vir quidam Seuerus nomine, cnius domus fuerat iuxta columnas palatii supra mare... Et tandem placuit hoc consilium nobilibus et popularibus universis: et tale pactum inter se statuerunt, ut ditiores sibi domos propriis sumptibus hedificarent; ceteri uero, quibus es non erat sufficiens pro domibus construendis, haberent turres circumpositas pro habitaculis suis, reliquum vulgus habitaret in fornicibus et in criptis«.

»Ibi ergo se collocantes posuerunt habitacula uilia, sicut teniporis necessitas cogebat«.

... »ut de illa magna sui populi frequentia (tj. Salone) non tot remanserant qui possent illius parui oppidi ambitum ciuibus replere; sed in ea parte, que supra mare respicit, se componentes, reliquam partem urbicule uacuum dimiserunt«.

¹⁴⁶ *Statuti di Spalato* u Bull. dalm. 1879.-1887. str. 234. Idem statuito et ordinato che nullo presuma rumpere il muro della città... e chi contrafarà sia punito in cento libre et chiudere a sue spese il dicto come inante era«.

»Et il podestà et la corte dieta della citta non possino ad alguno dare licentia contra la forma del presente statuto.«

»Et a nulo sia lecito aperire porta o fenestra della dicta citta«.

Na str. 268.:

»Et nulo se acoste al muro del burgo ne dela citta cuna alcuno hedificio, Et chi contrafara paghi il bando cinque libre, et lo hedificio se desfara.«

Na str. 318....

»Item statuito et ordinato e che nulo osi o presuma uendere alienare o per alguno modo o titulo transferire o concedere ad alguno alguna turre ne alcuna altra casa o camarda adherente al muro de la citta de Spalato« ecc.

¹⁴⁷ Svi se ovi juridički podaci vade iz brošure »*Il palazzo di Diocleziano è proprietà dello Stato*«. Supplemento al Bullett. di archeologia e storia dalmata 1902. N. 1.-3. str. 6.« Consta da una Terminazione dei Provveditori alle Rason Vecchie del 14. giugno 1748. essere Stato accordato espressamente ad alcuni privati e persone morali »il rispettivo godimento dell' appoggio e dei

I malo godina nakon zaposjednuća Dalmacije od mletačke vlasti, naime god. 1482., imamo u dokumentima sjajan primjer, da je mletačka vlada smatrala perimetralne zidove Dioklecijanove palače svojim vlasništvom. Ove godine plemić splitski Ante Alberti poruši dio zidova, i to južnih. Pozvan na odgovornost reče, da je to bio jednom zid palače, »nego pošto se je njegova kuća naslonila na taj zid, da je ovaj postao njegov«. Nakon svesrane istrage, naredene od tadašnjega kneza splitskoga Ivana Bollanija (g. 1481. do 1484.), Alberti bi osuđen. Bi mu naloženo, da popravi ovaj zid o svojem trošku i da plati još globu od pedeset lira; bi mu zaplijenjeno kamenje izvađeno iz zida i njime popravljena luka i obala splitska.¹⁴⁸

fori indicati nella loro supplica et hoc semper ad beneplacitum Serenissimi Domini et con la conditione di non introdurre o praticare novità alcuna senza la publica Sovrana e del loro Eccellentissimo Magistrate, permissione.»

¹⁴⁸ *Archivio detto Stato in Zara*. Cancelleria pretoria di Spalato vol. XXXV. Atti dei conti Marco Bondumier e Giovanni Bollani cc. 488. t. Cfr. La Rivista Dalmatica Anno VIII. fasc. III.-IV. luglio. 1926. p. 101. ss.

I.

1482., die 3. junii.

In margine: Preceptio pro camera ducali.

Magnificus domini comes, ore proprio mandavit ser Thomasio de Crancho, quem intellexit emisse a ser Antonio de Albertis lapides qui sunt de menibus civitatis, et in quibus nullum ius habet, quod non debeat movere dictos lapides neque eorum precium exbursare, sub pena librarum centum parvorum camere ducali applicandarum usque ad ius cognitum, etc.

II.

die 16. julii 1482.

In margine: Pro muro devastato per ser Antonium de Albertis.

Cum extracti fuissent, ut dicebatur, de muris antiquis civitatis veteris Spalati lapides, devastando ipsum murum sub tectis et in domo ser Andree de Albertis, magnificus dominus comes ad se vocari fecit ser Antonium de Albertis, quem intellexit vendidisse lapides ipsos ser Thomasio de Crancho. Et interrogatus quare vendidit lapides ipsos dicto ser Thomasio et devastari fecit muros qui esse solebant menia civitatis, cum ipsa menia sint illustrissimi ducalis domini et non particularium personarum, etc., ipse ser Antonius respondit quod murum istud iam fuit menia civitatis et ab omnibus fere confinantibus cum ipso muro, ipsum murum destructum est, ut aperte videri potest. Et murum ipsum, devastatum per dictum ser Antonium, est inter ipsum et dictum ser Thomasium de Crancho, qui habent eorum tecta super ipso muro, adeo quod ipsum murum est de iuribus suis. Et iam per antiquos suos, annis ducentis, murum ipsum fuit devastatum in parte, ut videri potest. Et ex hoc ipse convenit cum dicto ser Thomasio et vendidit sibi lapides ipsos, quos tamen extrahi facere debebat. Et sic eos extrahi fecit, impetrata, ut dixit ipse ser Thomas, licentia ab ipso domino comite; ante quam ipse ser Antonius noluit lapides ipsos extrahi de muro predicto. Et ipse ser Thomasius eos lapides extrahi fecit suis expensis. Tamen se subicit voluntati et terminationi prefati domini comitis ut, tamquam privata persona, videat si murum ipsum est de iuribus suis vel ne.

Qui magnificus dominus comes, predictis auditis, admiratus valde de presumptione dicti ser Antonii, qui menia antiqua civitatis deva [stare] non formidavit, et multo magis quod etiam alii talia committere presumpserint, que tamen sub suo regimine commissa non fuerunt, si sic est ut dixit dictus ser Antonius, volens in predictis ex debito sui officii procedere, commissit et imposuit magistro Johanni Philippovich carpentario et magistro Nicolao Vladijch muratori, quod ire debeant ad videndum per civitatem Spalati, ubi est murus antiquus civitatis, si quis

Poznato je naime iz jedne odluke – *Terminazione dei Provveditori alle Rason vecchie* – od 14. lipnja god. 1748., da je nekojim privatnim osobama i moralnim bićima »bilo dopušteno naslanjanje njihovih kuća te probijanje prozora po zidovima Dioklecijanove palače, ali samo dok to dopušta mle-tačka vlada, – *et hoc semper ad beneplacitum Serenissimi Dominii* – i pod

ipsum murum devastavit, et ipsi domino comiti referre debeant omnia que invenerint virtute iuramenti sui.

Qui magister Johannes et magister Nicolaus, euntes et redeuntes, retulerunt ipsi domino comiti se ivisse ad videndum omnes domos confinantes seu adherentes dicto muro antiquo, et facta diligenti inspectione, non reperisse quod aliquis ipsum murum devastaverit, nisi dictus ser Antonius, qui, a summo usque ad fundamenta ipsum devastavit, seu devastari fecit, ut apperte constat et videri potest.

die 18. julii 1482.

Magnificus et generosus dominus Johannes Bollanus, dignissimus comes Spalati et capitaneus pro illustrissimo ducali dominio Venetiarum etc. sedens in sala sue residentie, considerans quantum enorme sit et omnino intollerandum quod menia antiqua civitatis veteris Spalati, magno sumptu iam diu fabricata, devastentur, cum in aliquo tempore esse possent aliquo presidio rebus illustrissimi ducalis dominii, et semper sint ad decorem et ornatura civitatis Spalati pro excellenti eorum aspectu, viso occulatum quod ser Antonius de Albertis, quadam effrenata usus presumptione, ea devastare non formidavit, sed ipsa menia antiqua, in domo sua cum ipsis menibus confinante et adherente, adeo devastari fecit, quod facta sunt debilissima cum essent valida et quadronis marmoreis fabricata et de re excellenti facta sunt aspectu turpissima effodiendo de ipsis menibus quadronos ipsos marmoreos quos pretio vendiderat ser Thomaso de Crancho nobili Spalatino, quem ipse dominus comes dietos quadronos asportare prohibuit; nolens talia pati que sunt contra statum et presumptuose comissa, et sine scitu et licentia prefati domini comitis, ne ceteri hoc exemplo ad ipsa menia antiqua deicienda conducantur, sed quisque intelligat id quod est de iuribus domini non esse in liberiate privatarum personarum, sed ea omnia cunctis digna veneratione aspici debere et non devastari, per hanc suam sententiam terminavit, quod saxa seu quadroni extracti de menibus ipsis antiquis, tamquam spectantia nostro illustrissimo ducali dominio, sint convertenda et converti debeant in reparationem portus et ripe Spalati. Et ne menia ipsa adeo difformata remaneant in eo turpissimo statu, in quo de presenti reperiuntur per abstractionem dictionum quadronorum marmoreorum, terminando mandavit dicto ser Antonio ibi presenti, quod infra duos menses proxime futuros debeat menia ipsa omnibus suis expensis reformari facere, adeo quod sint laudabiliter reformata et in valido statu reducta. Et aliter transacto ipso termino, reformentur expensis dicti Antonu per superstites eligendos, qui de ipsis expensis computum teneant. Sed ne de hac sua enormi presumptione ipse ser Antonius gloriari possit, et in futurum non audeat manus imponere in menibus et rebus spectantibus illustrissimo ducali dominio Venetiarum, contra ipsum humiliter procedendo, eundem ser Antonium in libris quinquaginta parvorum camere ducali applicandis et in expensis scripturarum, condemnavit. Presentibus spectabili milite domino Zantio de Albertis, ser Michaelae de Avantio, ser Nicolao de Martinis et ser Petro Natalis, nobilibus Spalati, testibus ad hec habitis et vocatis.

(*Archivio di Stato in Zara*. Cancelleria pretoria di Spalato. Vol. XXXV. Atti dei conti Marco Bondumier e Giovanni Bollani, cc. 503. r. 504. t.)

III.

die 19. julii (1482.)

In margine: Pena pro muris obturandis.

Matheus Grandis prece, retulit se de mandato magnifici domini comitis, precepisse ser Nicolao Maricich et uxori quondam Nuzarelli, quod infra octo dies proximos, debeant obturare foramina que sunt in menibus Spalati sub eius volto in Sdoria, in pena librarum viginti quinque parvorum etc.

uvjetom, da se ne smije uvesti nikakva promjena bez vladina dopuštenja«. Ova dopuštenja! odnosila su se jedino na pravo služnosti – *ius servitutis*, dok je pravo vlasništva– *ius proprietatis* – palače bilo državno.¹⁴⁹

(*Archivio di Stato in Zara*. Cancelleria pretoria di Spalato. Vol. XXXV. Atti dei Conti Marco Bondumier e Giovanni Bollani, cc. 505 n.)

IV.

[1482. agosto.]

In margine: Pena pro fenestris obturandis contra ser Nicolaum Maricich et Chaterinam Nuzarelli.

Matheus Grandis preko comunis, retulit michi cancellarlo se de mandato magnifici domini comitis, ex commissione sibi facta, precepisse et mandasse [ser] Nicolao Maricich, nobili Spalati, et Catherine relicte quondam Nuzarelli, quod infra octo dies proximos debeant obturari facere foramina, sive fenestras, quas habent in muris comunibus civitatis Spalati respicientes ab extra, sub pena libraruru quinquaginta parvorum camere ducali applicanda.

(*Archivio di Stato in Zara*. Cancelleria pretoria di Spalato. Vol. XXXV. Atti dei conti Bondumier e Giovanni Bollani, cc. 517. r.)

V.

dieta die [23.-26. agosto 1482.]

In margine: Pena ser Nicolao Maricich pro fenestra obturanda.

Retulit Matheus Grandius, se de mandato magnifici domini capitanei generalis et magnifici domini [comitis], per [relationen ser Nicolay Martini precepisse ser Nicolao Maricich, qui non paruit in obturari faciendo fenestram quam habet in menibus Spalati, quod infra tres dies debeat ipsam obturari, sub pena indignationis nostri illustrissimi ducalis domini.

(*Archivio di Stato in Zara*. Cancelleria pretoria di Spalato. Vol. XXXV. Atti dei conti Bondumier e Giovanni Bollani, cc. 517. r.)

VI.

die 7. novembris 1482.

In margina: [Pro m]juro obstrubato].

Magister Antonius, murator de Spalato, retulit michi se de mandato magnifici domini comitis, murasse unam fenestram sub volto ser Nicolay Maricich, in muro civitatis Spalati, latitudinis pedum trium cum dimidio et altitudinis pedum septem a latere anteriori, que tamen habebat ab extra unam manum lapidum muratam ad siccum, et a parte posteriori erat alta a terra pedes 8 1/2 et lata erat uno pede cum dimidio et alta tribus pedibus, et erat aperta desuper per unum pedem in latitudine et circa p[ed...] altitudine.

(*Archivio di Stato in Zara*. Cancelleria pretoria di Spalato. Voi. XXXV. Atti dei conti Bondumier e Giovanni Bollani, cc. 539. t.)

VII.

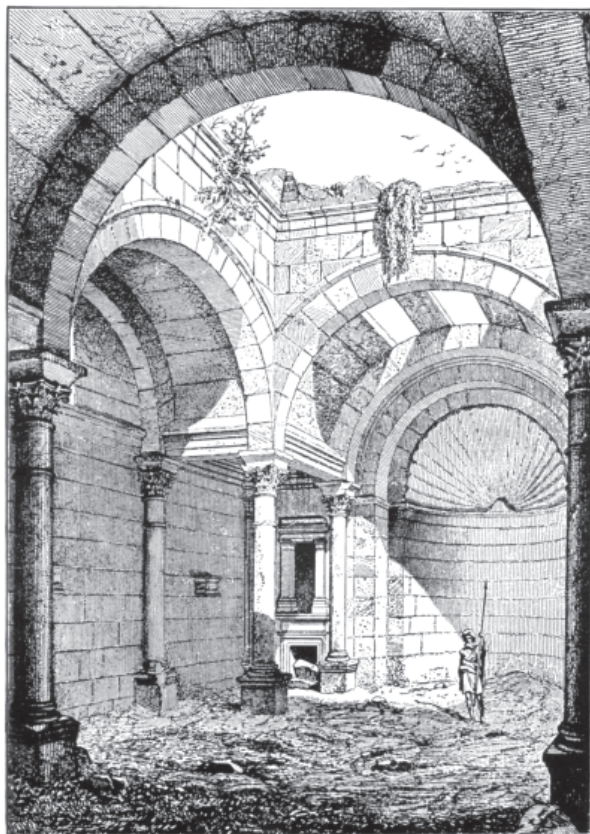
[die 26. novembris 1482.]

In margine: Testis pro fenestra murata.

Millat Zottus, habitator Spalati, qui alias stetit in volto asserto ser Nicolay Maricich in menibus, interrogatus quando tunc stabat [de] fenestra que erat in menibus predictis, dixit quod stetit in ipso volto per duos annos solvendo libras sex singulo anno, et tunc dieta fenestra erat murata ad siccum et erat tota piena mastria (?) equalis cum muro, sed solum foramen in ea erat adeo quod aer tamquam stella videbatur. Et hoc iuramento suo verum esse affirmavit ad presentiam magnifici domini comitis in cancellaria existentis, interprete ser Nicolao de Martinis.

(*Archivio di Stato in Zara*. Cancelleria pretoria di Spalato. Vol. XXXV. Atti dei conti Bondumier e Giovanni Bollani, cc. 548. t.)

¹⁴⁹ Svi se ovi juridički podaci vade iz brošure »*Il palazzo di Diocleziano è proprietà dello Stato*«. Supplemento al Bullett. di archeologia e storia dalmata 1902. N. 1.-3. str. 6.: »Consta da

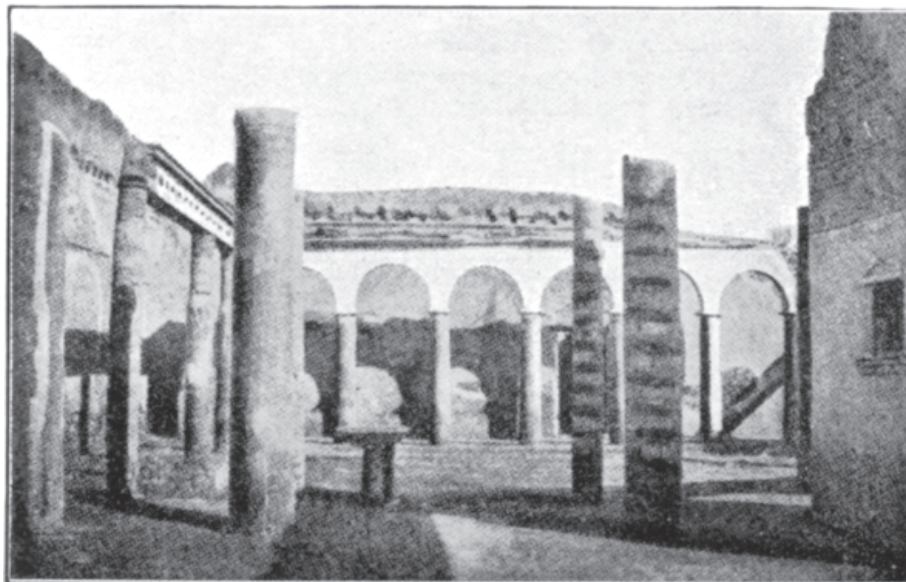

Slika 99. Ruševine rimskog pretorijuma u Musmieu

Financijsko odvetništvo za Dalmaciju u Zadru ustanovilo je, prilikom arhivalnog istraživanja god. 1847., da je mletačka vlada bila dala različitih koncesija pod različnim naslovima – *investitura*, *livela* – za neke zgrade u Dioklecijanovoj palači, ali dukulom od 11. veljače god. 1792. (dakle samih šest godina prije njezina pada) bila je obustavljena svaka nova investitura i svako dopuštenje, bilo pod kojim oblikom, na građevine i na javna zemljišta, te proglašeno ništavim svako prijašnje dopuštenje.¹⁵⁰

una Terminazione dei Provveditori alle Rason Vecchie del 14. giugno 1748., essere stato accordato espressamente ad alcuni privati e persone morali il rispettivo godimento dell' appoggio e dei fori indicati nella loro supplica et hoc semper ad beneplacitum Serenissimi Dominii et con la conditione di non introdurre o praticar novità alcuna senza la pubblica Sovrana e del loro Eccellentissimo Magistrato, permissione».

¹⁵⁰ Il Palazzo di Diocleziano itd. str. 7.: «fu sospesa qualunque nuova investitura per qualsivoglia forma ogni concessione relativa a fabbriche e fondi pubblici, e dichiarato nullo qualunque atto o terminazione generalizia contro il preciso senso dall' accenata deliberazione.»

Slika 100. Privatne kuće iskopane u Pompejima s arbikolonatom

Dukali ili naredbe mletačke republike iz god. 1774., 1781., 1782. – u zadarskom arhivu dokazuju jasno, da je Dioklecijanova palača bila bezuvjetno državno vlasništvo.

God. 1791. glavni providur mletački Anđelo Diedo revindicirao je za državu jedan magazin, prisvojen od privatnika Bajamonta i (Grigilla). Ovo revindiciranje bilo je potvrđeno od austrijske vlade g. 1804.¹⁵¹ Štoviše ovo revindiciranje u korist države bilo je potvrđeno natpisom uklesanim na splitskoj obali, u samim zidovima palače, koji se još i danas čita PVBBLICO PER DECRETO XI FEBBRAJO MDCCXCI M. V., tj. da je ovo javno dobro po odluci 11. veljače g. 1791. *m(ore) v(eneto)* po mletačkom običaju računana.

¹⁵¹ Eitelberger. Die Unterbauten des Diocletianischen Palastes in Spalato u Mittheilungen der Zentralkommission I. Bd. Jahrgang 1856., S. 134.; »Die Bedeutung dieses Monumentes ist auch den verschiedenen Regierungen, unter deren Herrschaft Dalmatien gestanden ist, nicht entgangen. Die Verordnungen der Republik Venedigs (*le ducali*) aus den Jahren 1774, 1781. und 1772., welche sich in dem Saatthalerarchive Dalmatiens befinden, bezeugen, dass dieses Gebäude als unbedingtes Eigenthum der Regierung aufgefasst wurde. Ein weiterer Beweise, dass dieses Eigenthum als Staatseigenthum angesehen wurde liegt darin, dass im Jahre 1791. ein von einem Privaten usurpirtes Magazin von dem Proveditore generale ex-veneto Angelo Diedo als Staatseigenthum reclamirt wurde. Diese Reclamation wurde von der Oesterreichischen Regierung im Jahre 1804. bestätigt, und bei dieser Gelegenheit ist ausgetragen worden, mit grösster Genauigkeit zur erheben ob und welche andere dem Staatsärar gehörige Güter in der früheren Zeit, in Dalmatien gegen das Eigenthumsrecht des Staates in Hände der Privaten übergegangen sind, um das Eigenthumsrecht des Staates selbst revindicieren zu können.«

Slika 101. Tako zvana Teodorikova palača u Raveni (VIII. v.)

Iz svega se ovoga vidi, da su ostaci Dioklecijanove palače, uključivši amo i podzemne dijelove, bili od mletačke vlade smatrani javnim dobrom.

A ni prva austrijska vlada (god. 1797.-1806.) nije drugačije sudila. Kad je građanin Kristofor Paulini prisvojio neki magazin na obali ispod svoje kuće nad Kriptoportikom, pokraj istočno-južne kule, bi po nalogu iz Beča pretresano pitanje vlasništva, te odlukom dvorske kancelarije od 9. svibnja 1804. br. 15.156. (Br. 3507-1121. vlade dalmatinske) bude taj magazin proglašen javnim dobrom uz primjedbu, da se radi o nezatnoj svoti te se može Paulinu platiti u ime odštete dukata 28 : 14, od njega plaćenih za nabavu toga magazina. Ta mu je svota faktično bila isplaćena vladinim dekretom od 28. kolovoza 1804. br. 5478.¹⁵²

Tom prigodom bi naloženo, da se izvrše najtočniji izvidi, nijesu li i koja

¹⁵² *Il Palazzo* itd. str. 7. «il magazzino stesso fu dichiarato di publica ragione, coll' aggiunta che, trattandosi di tenue somma possa essere assegnato al Paulini il proposto compenso di ducati 23.14 esborsati da lui pell' acquisto dei medesimo, la qual somma poi gli fu realmente assegnata col decreto governiale 28. agosto 1804. No. 5478.»

¹⁵³ *Il Palazzo* itd. «che sieno praticate le più diligenti indagini per rilevare se forse, e quali altri stabili pubblici sieno stati abusivamente e con lesione enorme, nei passati tempi, alienati in Dalmazia, onde farne la rivendicazione a pro del Regio Erario.»

druga javna dobra bila abuzivno i s povredom ispod polovine vrijednosti prodana u Dalmaciji, da se revindiciraju na korist državnog erara.¹⁵³

Ovi izvidi, iako su bili započeti, morali su biti prekinuti u doba kada je prva austrijska vlada naslijedila francusku u Dalmaciji dne 17. veljače 1806., na temelju požunskoga mira sklopljena dne 26. prosinca 1805.

Jer doista nije poznato, da bi se pod francuskom vladom (g. 1806.-1813.) u tom pravcu učinili kakvi izvidaji, da se postigne gore rečena svrba; pače je stalno, da se radi ondašnjih mutnih vremena umnožiše smjelije uzurpacije privatnika na štetu Dioklecijanove palače, radi nemara tadašnjih mjesnih vlasti.

Konservatoru Andriću mora se osobita zasluga pripisati, što je on, uz pitanje purifikacije palače, na njegov način smišljene, kako se gore vidjelo, i uz iskapanja i ispražnjenja od nečisti južnih podzemnih prostorija palače, potakao i pitanje vlasništva palače. Financijsko dalmatinsko odvjetništvo na temelju faktičnog vršenja prava izjavilo je »da je dovoljno dokazano, da se podzemne prostorije Dioklecijanove palače i ostala pomješća u njoj, koja nisu otuđena zakonitim putem, imaju smatrati i traktirati kano državno vlasništvo« i dalje »da je dokazano da se toliko pod mletačkom, koliko pod prvom austrijskom vladom ona poniješća, koja nisu zakonitim načinom prešla u privatno vlasništvo, smatrahu državnom svojinom«. A ova načela bijahu u jezgri prihvaćena i potvrđena carskom odlukom pod tadašnjom vladom i priopćena financijskom odvjetništvu odlukom od 5. listopada 1847. br. 2267. predsjedništva dalmatinske vlade.

A kako nema dokaza, da bi se za kratkog francuskog vladanja podzemne prostorije ili druge česti palače smatrale drugojačije, i dok postoje dokazi, da su neki dijelovi palače, otuđeni od austrijske vlade, kao na pr. kula sv. Arnira¹⁵⁴ i tlo, gdje su temelji osmokutne kule nadesno od izlaza iz palače

¹⁵⁴ Sjeverozapadna kula sv. Arnira bila je, ne zna se kada, uzurpirana od privatnog vlasnika Bettinia. On ju je god. 1878. prodao Paresiu iz Trsta, poduzetniku gradnje gata u luci, za 4000 fiorina. I dok je ovaj namjeravao rušiti je, te kamenje baciti u more kao supstrukciju gata, na oštre prosvjede tadašnjega Konservatora Glavinića, bi ova kula prekupljena od države za 4000 fiorina. Pisac ovih redaka bio je tada na arheološko-epigrafskim naucima u Beču, te obaviješten od konservatora Glavinića o ovoj sablazni, zagovarao je lično ovu prekupnju kod Ministarstva nastave u Beču.

¹⁵⁵ Na prostoru uz perimetralne istočne zidove gdje je bila osmokutna kula, htio je god. 1878. Jozip Voltolini graditi kuću. I ova je bila već 3 m sagrađena od bijeloga bračkog kamena. Ali država, uz doprinos polovice dotične svote za otkup iste od ukupne svote od 3000 f. sa strane splitske općine, otkupila je od Voltolinia već do 3 m visine podignutu kuću, te ju do temelja a i same temelje dala porušiti zato da se ogole zidovi palače. Ova državna prostorija bila je konačno uređena, te koncem god. 1918. provizorno unajmljena vojnom eraru. Sr. Br. 17., 18. među aktima arheološkoga muzeja god. 1926. Sada je ova prostorija slobodna.

kod istočnih vrata,¹⁵⁵ bili prodani za gotov novac, jasno izlazi, da se austrijska vlada smatrala vlasnicom ove monumentalne palače.

U Dioklecijanovoj palači naime, u dijelu staroga grada Splita, mnogobrojne kuće sagrađene su na pločniku palače, bez pravoga temelja, To se konstatiralo mnogo puta, i to svaki put, kada je trebalo popravljati iz temelja ili graditi koju novu kuću. Veliki broj kuća naslonjen je na perimetralnim zidovima palače, te su na njima otvoreni novi prozori, a arkade su palače, jer su bile prevelike za male kuće, morale biti zatvorene ošitom od opeka, a u tim ošitima otvoreni su novi, manji prozori. U novije doba konservator je dopuštao, da se velike arkade palače zatvore zidom od opeka, a u tom novom zidu da se otvore manji prozori, markirani pragovima od bijeloga kamena (Sr. arkade u kapeli sv. Martina nad Porta Aurea prema Vestibulu; u jednoj kući u Vestibulu zapadnih vrata; arkade u nekim kućama na Obali i na istočnim perimetralnim zidovima nad vojničkim magazinom).

Vlasnici novih zgrada u Dioklecijanovoj palači, radeći svaki za sebe i u nasljedstvu svojih predstavnika, nisu između sebe vezani u zakonitu zajednicu i prema tome se ne mogu smatrati suvlasnicima starih dijelova palače, na kojima su njihove zgrade naslonjene zbog prilika mjesta. Kad bi se moglo pretpostaviti, moralo bi se smatrati, da je država potpuno ili djelomično napustila Dioklecijanovu parlaču, ili da je podjeljivala služnost i uživanje, kako smo vidjeli da se je vršilo pod mletačkom vladom, ili pak da je bilo formalnih prodaja kao pod austrijskom vladom. O potpunom ili djelomičnom napuštanju palače sa strane države nema spomena, te se može u najgorem slučaju da govori o zastari (*praescriptio*, *Verjährung*)¹⁵⁶ ili o održanju, dosjeloosti (*usucapio*, *Ersitzung*).¹⁵⁷

No zastare nema, jer od god. 1804. država nije nikad, kad bi imala priliku, propustila da istakne vršenje svojih prava nad palačom.

Iz spisa ravnateljstva arheološkoga muzeja, utemeljena od god. 1820., i iz spisa konservatora spomenika, kao organa za uzdržavanje i istraživanje spomenika Središnjega Povjerenstva u Beču, utemeljena god. 1856., te iz mnogih spisa, koji se nalaze u arhivu općinskom u Splitu i u arhivu namješništva u Zadru, jasno proizlazi, da su konservatori radili odvajkada do god. 1885. – kada je nastupila nova faza u pitanju vlasništva Dioklecijanove palače – u ime države, kao državni organi. Oni su se uplitali uvijek u pitanjima gradnja, pregradnja, popravaka kuća u Dioklecijanovoj palači,

¹⁵⁶ *Zastara (praescriptio)* jest gubitak nekoga prava poradi nevršenja kroz zakonom određeni rok, na pr. 30 godina, 3 godine itd.

¹⁵⁷ *Održaj (usucapio)* jest stečenje prava nesmetanim vršenjem kroz zakonom određeni rok.

poimence onih koje su bile naslonjene na perimetralnim zidovima palače i na ostacima zidova, i zgrada u unutrašnjosti palače. Konservator Bulić primio je dva puta iznos od 1000 forinta od ministarstva prosvjete za popravak Vestibula (Ronde) Dioklecijanove palače. Da država nije smatrala, da je to njezino vlasništvo, ne bi sigurno davala novca za to. A pri tome konservator nije tražio nikakva dopuštenja od mnogobrojnih vlasnika kuća privatnika, kojih su kuće gotovo sa svih strana zagrađivale Vestibul.

Ovo se vršenje dužnosti sa strane konservatora ne može nikako izjednačiti vršenju susjeda i međašnika, koji po § 68. sudskog pravilnika moraju biti pozvani na saslušaj u slučaju podizanja nove zgrade. Konservator, u svojstvu predstavnika države, bio je pozvan, da dopusti ili da uskrati gradnju, a nije se nikad desio slučaj, da bi poradi zabrane, da se nešto gradi, bio pozvat da svoja prava u pogledu državnog posjeda palače ili kakova dijela njezina dokaže sudbenim putem.

Ne može vrijediti održaj (*usucapio*) u korist privatnika, jer nijedan od njih ne bi bio u stanju da iznese ili dokaže pravni naslov posjeda, bez čega nema održaja (*usucapio*).

Ne mogu se priznati ni zastara ni održaj, jer ovi, odnoseći se na pojedine, manje dijelove (napose uzete) Dioklecijanove palače, koja je po sebi velika i grandiozna, ne bi mogli riješiti jedinstvo pravnog pojma spomenika i pojma vlasništva države, dokazane aktima posjeda, u slučajevima kada je trebalo ili kad je bila dužnost ovo pravo vršiti.

S ovih razloga isključen je apsolutno svaki element suvlasništva privatnika na Dioklecijanovu palaču, to više, što su samo dvije česti ove palače bile zakonito otuđene (kula sv. Arnira i prostor kod istočnih vrata), kako je gore rečeno, ali su prekupljene novcem, a jedini mogući pravni odnošaj između države i privatnika bio bi ograničenje prava vlasništva pravom služnosti i prava koja su stekli privatnici zakonitim činima, ili činima koji se prikazuju kao zakoniti.

Kada je godine 1902., povodom kojekakvih vijesti po novinama, da država namjerava prepustiti svojoj sudbini Dioklecijanovu palaču, da se naime ruši i da je stanovnici ruše, samo je pučanstvo grada Splita, uzrujano na ove vijesti, poslalo na ministarstvo prosvjete pismeni protest, potpisan od stotina građana svake ruke, da se ne bi prepustio takvoj sudbini ovaj spomenik.

Interesantno je, kako je taj protest djelovao na ministarstvo prosvjete u Beču. Dne 7. ožujka iste godine 1902. konservator Bulić primio je direktno od odsjeka štampe predsjedništva ministarskog vijeća vijest, koja doslovce glasi: »Vlada ne namjerava nipošto odreći se prava vlasništva Dioklecijanove palače i pustiti time indirektno ovaj historički spomenik, veoma intere-

santan, mogućnosti da bude porušen. Te vijesti nemaju nikakva temelja. Štoviše kompetentni faktori trude se da privedu kraju raspravljanje viseće već od više godina o pravu vlasništva ove palače, da mogu tako poduzeti na shodan način trajne mjere za očuvanje palače».¹⁵⁸

Ovaj preokret u shvaćanju ovoga pitanja, naime pitanja vlasništva ili svojine Dioklecijanove palače i njezina uzdržavanja, ima se pripisati sretnoj okolnosti, što je god. 1902. zasjeo na stolicu ministarstva prosvjete W. Hartel, dugogodišnji profesor grčkoga jezika na sveučilištu u Beču – koji je i piscu ovih redaka bio profesorom – kasnije direktor carske biblioteke, odsječni šef u ministarstvu prosvjete, a zatim ministar – nakon dugog razmaka godina prvi ministar prosvjete, koji je bio profesor bečke gimnazije, zatim univerziteta.

Iduće godine 1903. stupa u novu odlučnu fazu nesamo pitanje vlasništva Dioklecijanove palače, nego i njezino čuvanje, i to osnutkom posebnog Povjerenstva za uzdržavanje Dioklecijanove Palače, koje je imalo svoje sjelo u Splitu, i bilo izravno podređeno ministarstvu nastave, a imalo se je sastajati svake godine o Uskrsu u Splitu. I sastajalo se sve do rata 1914. a i kasnije poslije rata.

Ali i ovome preokretu dala je povoda neka starija okolnost, naime okolnost, što je god. 1885. prigodom uvođenja Zemljišnika za grad i općinu splitsku konservator Bulić uknjižio Dioklecijanovu palaču, i sve što se od nje vidi i ne vidi, dakle i podzemne prostorije, kao državno dobro u državno vlasništvo.¹⁵⁹

Da ne bude toga učinio!

Ministarstvo financija, doznajući nešto kasnije za taj njegov korak, pokudi ga pismeno i zabrani mu, da se upleće u to pitanje. Konservator je na to svojim opširnim spisom 12. travnja g. 1885. br. 24. dokazao povijesnim i juridičkim neoborivim dokazima, da je Dioklecijanova palača od god. 313., naime od smrti njezina gospodara Dioklesa – koji je bez sumnje umr'o u toj palači i u njoj bio pokopan i koji nije imao sinova, nego jedinicu kćer,

¹⁵⁸ Negli ultimi tempi fu accolta in vari giornali la notizia quasiché il Governo avesse intenzione di riminziare alla proprietà del Palazzo di Diocleziano a Spalato e lasciare così indirettamente questo monumento storico, oltremodo interessante, alla possibilità, che venga distrutto. Questa voci non hanno alcun fondamento. Che anzi i competenti fattori si prestano di condurre a termine le trattative pendenti da anni circa il diritto di proprietà di questo Palazzo, per poter prendere in modo adatto misure durevoli pella sua conservazione». Sr. *Il Palazzo* itd. str. 20.

¹⁵⁹ Sr. Bulić, Razvoj arheoloških istraživanja i nauka u Dalmaciji kroz zadnji milenij str. 212. (*L'archéologie en Dalmatie du Xème siècle jusq' au présent. Recherches et Etudes*) u Zborniku Matice Hrvatske: Hrvatskomu narodu njegovim prošlim naraštajima na spomen, sadašnjima na pobudu o tisućoj godišnjici hrvatskoga kraljevstva, Zagreb 1925.

udanu za kolegu u carstvu Galerija, – bila državno vlasništvo, pa je kao takova bila V. i VI. v. utočište detroniziranih rimskih careva, kao na pr. bivšeg cara Glicerija, kasnije solinskoga nadbiskupa. Nadalje je dokazao, da je kroz sav srednji vijek palača bila vlasništvo splitskoga municipija, koji je bio tada autonomna vlast, a kasnije da je mletačka vlast imala pravo vlasništva na palaču, pa onda austrijska država, i da su obje imale *ius proprietatis*, a SPLICANI, stanovnici palače, u njoj nastanjeni, pravo služnosti, *ius servitutis*. Taj korak konservatora Bulića nije kod ministarstva financija bio dobro primljen, pa mu je izdana zabrana, da se ne smije dalje miješati kao konservator u pitanje vlasništva te palače.

Ali on nastavi da se bori za to jedino pravo i korektno stajalište, po kome SPLICANI mogu slobodno stanovati u njoj, uživati je i za vijeke, ali ne rušiti, jer nisu vlasnici, a država, kao kulturna država, neka se skrbi za čuvanje i popravljavanje njeno. Tako se izrodi do godine 1903. oštar spor. U ovome sporu – treba ipak istaknuti, ministarstvo nastave, a osobito Središnje Povjerenstvo za spomenike podupiralo je, koliko je moglo, konservatora Bulića. Konflikt se sve više zaoštravao, pometnja sve više rasla – a što više pometnje u ovome pitanju, to bolje za konservatora i za njegovu pravednu stvar protesti konservatorovi, dekreti ministarstva, letjeli su izmjenice od Splita do Beča, a od Beča do Splita. Kad je konservator, – potpomagan od austrijskog arheološkog zavoda i njegova šefa pok. Benndorfa, profesora arheologije, i od Središnjega Povjerenstva za spomenike, kojemu je na čelu bio predsjednik pok. bar. Helfert, a uz bok mu je savjetom i djelom stajao generalni konservator sveuč. prof. Dr. W. Kubitschek, – zaprijetio, da će ovo pitanje iznijeti pred forum kulturne Evrope, a ovaj osobno dao dojaviti ministru Kartelu, dogodi se god. 1903., kako je gore rečeno, važan preokret u ovome pitanju. Na prijedlog konservatora bi imenovano i odaslano u Split mješovito povjerenstvo, sastavljeno od četiri člana iz Beča, a od šest iz Dalmacije, da vijeća što treba raditi.¹⁶⁰

Pri ovom sukobu palo je dosta neugodnih a i jedna nesmotrena izreka sa strane referenta u ministarstvu nastave Hohenija, koji je zaveo tadašnjega

¹⁶⁰ Zapisnik prve sjednice Povjerenstva Dioklecijanove Palače držane u Splitu od 11.-17. travnja 1903.; Izvješće o djelatnosti Pokrajinskoga Konservatorskoga Ureda za Dalmaciju i Povjerenstva Dioklecijanove Palače u Splitu do konca 1920. u Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku 1920. str. 39. sl.

¹⁶¹ Iz Ministarskoga dekreta god. 1886. na str. 42.-3. gore navedenog zapisnika: Denn es muss schon jetzt die Eventualität in das Auge gefasst werden, dass dem Aerar die Abstossung des für selbes eingetragenen Eigentumsrechtes vielleicht nicht gelingt. In diesem Falle sind die Servitusrechte jener Personen, welche die Palastmauer als Mauer ihrer Häuser benutzen, für das Aerar von Wesenheit, da nach § 483. a. b. G. diese Servitutsberechtigten zur Erhaltung der benützten Mauer herangezogen, werden können.

ministra, ali je platio pensioniranjem tu svoju izreku, da se naime Dioklecijanova palača ima smatrati kao državni kamenolom.¹⁶¹ A brošura, koja je sadržavala ove vandalske riječi, bila je kasnije u 1000 istisaka, od samoga ministarstva spaljena. Koliko je poznato, jedan je istisak bio poslan konseruatoru na povjerljivu upotrebu, a drugi je bio dan prof. Kubitscheku, članu

Es erscheint nun nicht ausgeschlossen dass die erwähnten Hausbesitzer, einerseits in der Erwartung, das Aerar werde nicht zur Demolierung der Palastmauern schreiten, andererseits in der Besorgnis, die Eintragung ihrer Servitutsrechte könnte für sie Kosten resp. Verbindlichkeiten nach sich ziehen, eine Anmeldung ihrer Servitutsrechte unterlassen. Hiedurch käme das Aerar, wenn der Fall einer Reparatur derartiger Mauern eintritt, in eine schwierige Lage, da es den Beweis der Servitutsrechte zu erbringen hätte. Es wird daher jedenfalls der Eintragung der Servitutsrechte eine aufmerksame Beachtung zu schenken und wird der Finanzprokurator diese eben erwähnte Besorgnis schon jetzt mitzuteilen sein. Ja, es würde sich fragen, ob es nicht schon jetzt angezeigt wäre, das Interesse der Hausbesitzer an der Servitutseintragungen künstlich anzuregen, in welcher Richtung eine Aufforderung dieses Inhaltes an die Bezirkshauptmannschaft Spalato gute Dienste leisten könnte: das Ministerium müsse mit Rücksicht auf die erfolgte bürgerliche Eintragung des Staates sich schon jetzt gegenwärtig halten was zu tun wäre, falls die Palastmauern als Staatseigentum eingetragen blieben. In diesem Falle müsste eine Demolierung jener Mauern, welche keine archäologische Bedeutung haben, und hinsichtlich derer keine Servitutsrechte bürgerlich apparieren, ernstlich in Erwägung gezogen werden. Die Bezirkshauptmannschaft wolle berichten, ob die Demolierungskosten nicht durch den Wert des zu gewinnenden Materiales gedeckt werden könnten, insbesondere, wenn die Demolierung nicht in einem Zuge durchgeführt, sondern mit Rücksicht auf den jeweiligen Materialbedarf in Angriff genommen würde, so dass die Palastmauern gleichsam als ärarisch er Steinbruch verwendet würden.»

Sveuč. prof. u Beču Dr. W. Kubitschek generalni Konseruator ovako piše o ovom pitanju u Strena Buliciana str. 209. sl. »An dieser Stelle darf ich eine Behauptung öffentlich aufstellen, deren Bekräftigung dem Landeskonseruator Bulic leicht fallen wird: dass nämlich die Verfolgung der wissenschaftlichen und der Erhaltungsfragen unter den so schwierigen Verhältnissen einer auch heute noch gesetzlich nicht geregelten und von den Bezirkshauptmannschaften nur zum Teil gewürdigten und zum anderen Teil nicht geförderten juristischen Grundlage weder besser noch wirksamer vertreten werden konnte, als wirklich geschehen ist. Auch bin ich verpflichtet zuzugeben und dankend zu konstatieren, dass die erreichten Erfolge durch seine Mitwirkung oder seine Initiative ermöglicht worden sind. Zu einer Gegenprobe dieser Behauptung war nicht Anlass geboten, da wir beide, bei Ausschluss persönlicher Rechthaberei, bei vollkommen sachlicher Würdigung der Gegenstände und mit Respektierung der verschiedenen Ressorts, nur der Wahrheit zu dienen und mit dem Ganzen zu nützen bemüht waren. Weiteren Kreisen, insbesondere denen nicht jede historische Lokalfrage Grund zu politischen Erörterungen oder zu praktischen Weiterungen bot, hat die gewinnende Persönlichkeit den Anschluss leicht und erwünscht gemacht, oder die Beliebtheit der Person hat, und das konnte unter Umständen noch wichtiger sein, sie gefügig gemacht.«

»Andererseits fehlte es in Dalmatien nicht an lauter oder heimlicher Gegnerschaft; aber die Motive dieser Gegnerschaft waren nicht in der Lage sie uns sympatisch erscheinen zu lassen. Sollte Bulic etwa, ich weiss nicht, ob meine Vermutung zutrifft, zum Nutzen seiner Volksgenossen eine Art *Confessiones* geschrieben haben, so könnten diese manches klar machen, worüber die Mitlebenden sonst sich heute die Köpfe zerbrechen oder sich streiten.«

»Auf mich haben die verschiedenen, zum Teil bizarren und mitunter sogar ins Abenteuerliche und Possierliche sich verlierenden Reiseerlebnisse den unauslöschlichen Eindruck einer starken Persönlichkeit und eines prächtigen Charakters gemacht, der seine

Povjerenstva Dioklecijanove Palače, zastupatelju središnje komisije za stare spomenike.

Ovo je Povjerenstvo, koje se prvi put god. 1903. sastalo, »djelovalo osobito povoljno, jer je od prvog početka bilo glasnikom novovjekih nazora o čuvanju spomenika. Novim zdravim duhom odišu načela, koja su jednoglasno prihvaćena već na prvoj sjednici: kod svih radnja o uzdržavanju palače imaju se uzeti u obzir pored rimskih spomenika i historijsko-umjetnički spomenici svih poznijih stoljeća; mora se zabaciti svaka pomisao arheološke purifikacije grada, koji se Od IX. v. ugnijezdio u palači; ističe se naprotiv estetska vrijednost cjelovitog splitskog *milieu*, koji je nastao srasanjem i stapanjem spomenika različitih doba u jednu sliku; preporučuje se napokon neko osamljenje važnijih dijelova palače, ali i to koliko se slaže s interesima opće naravi«.

Mittel und Ziele einzuschätzen versteht, und trotz alledem unter Umständen seine Position unentwegt und bis zum äussersten Moment hinaus verteidigt hat. Nicht bloss der Erfolg rechtfertigt die Mittel des Feldherrn. Und so habe ich seine Zielsicherheit und Energie damals am meissen gewürdigt, als er sich gegen den Auftrag des zuständigen Ministeriums auflehnte, den diokletianischen Palast in Spalato von einem gegebenen Moment an praktisch als Steinbruch zu behandeln und also in Zukunft den Wünschen der heimischen Hausbesitzer und Ladenmeister nicht weiter in den Weg zu treten, wenn sie eine Verbesserung der Wohnungsverhältnisse anstreben sollten. Die Situation war wirklich kritisch; ein anderer hätte sich gefügt und nicht, wie Bulic es tat, sich um Hilfe gegen die Behörde und gegen seine eigenen Landsleute und Stadtgenossen gewendet. Es mag ja seltsam klingen: aber unzweifelhaft hat Bulić das Verdienst gegen die Neuerer das Wort zur rechten Zeit gefunden und durch seinen unbeugsamen Mut den diokletianischen Palast im Grossen und Ganzen für die Nachwelt gerettet zu haben. Es fehlt nur, dass die Architekten und Konstrukteure leichter die Wege ausfindig machen, um einen so alten Bau nach der Anforderung der modernen Hygiene einzurichten. Sonst wird immer geltend gemacht, dass die Römer ihre Bauten (gleichviel ob in Italien oder in den Provinzen) bewunderungswürdig anzuordnen und einzurichten verstanden haben. Und das soll nun in Spalato so ganz ausgeschlossen sein, dass die Nachfahren. jenes Teiles der Stadt, die innerhalb des diokletianischen Palastes Schutz gesucht haben, dieselben Mauern, die früheren Geschlechtern so grossen Nutzen gewährt haben nun für Wohnzwecke aufrecht erhalten und dass für Umbauten innerhalb der Umfassungsmauern auch der Boden eine entsprechende Untersuchung erfahre?»

Sr. Mittheilungen der Zentralkommission zur Erhaltung und Erforschung der Kunst und historischen Denkmale Jahrg. 1910. 2. Heft s. 55. ss.: »Ein besonderes Rumesblatt für den Verstorbenen baron Helfert bildet seine Fürsorge um die Erhaltung der Diokletianischen Palastes in Spalato. Die ausserordentliche Bedeutung dieses Denkmals wurde von ihm und dem verdienten Konservator Bulić zuerst erkannt und gewürdigt, und nach einem fast heroischen ein Menschenalter dauernden Kampfe ist es endlich gelungen auch die massgebenden Faktoren für diese wichtige Frage zu interessieren und die nötigen Mittel für die Erhaltung und Sicherung wenigstens der wichtigsten Palastteile zu erhalten. Der Palast, den man noch Ende der Ahtzigerjahre als »ärarischen Steinbruch« zu bezeichnen beliebte, erfreut sich nunmehr der wärmsten Fürsorge seitens der staatlichen Denkmalpflege. Leider war ein voller Erfolg dem Verstorbenen nicht vergönnt. Sein im Herrenhause eingebrachter Gesetzentwurf »zur Sicherung des Diokletianischen Palastes in Spalato«, welcher die noch vorhandenen oberund unterirdischen Bestandteile schützten und vor schädigenden An-Zu-und Aufbauten bewahren sollte, ist leider über die Kommissionsberatung nie hinausgekommen.« Bull. dalm. 1910 p. 185.; 1916. p. 194.

Prema ovim načelima Povjerenstvo je palače god. 1909. povjerilo svome članu arhitektu Memannu da izradi nacrt, koji će sačuvati staru biskupiju na sjeveru Mauzoleja – koja se je htjela pošto poto odstraniti u ime izolacije Mauzoleja – nacrt, koji bi u isto doba zadovoljio potrebe prometa u onome, dijelu grada i estetiku.¹⁶² A god. 1912. Povjerenstvo je zaključilo, da se kućarice na Obali prepuste naravnome propadanju i time da Povjerenstvu ostanu slobodne ruke za definitivno uređenje južnoga pročelja palače.

Nego kada nekoji krovovi kućica i dućančića na Obali počеше padati, a vlasnici htjedoše graditi, konservator nije dopuštao, ali su općina splitska i Zemaljski Odbor dopuštali, pa se tako ovaj neprestani spor zaoštavao. Tipičan primjer ovoga konflikta jest porušenje god. 1920. male kućarice uz južnoistočnu kulu palače, i prema tome ogoljenje lijepo sačuvanih zidova njenih. Izdana je zabrana od konservatora vlasniku Vicku Tudoru, da ne smije nanovo pokriti zidove palače novom kućom. Vlasnik je postavio pretjerane zahtjeve za odštetu ako ne gradi, pa budući da njegovi zahtjevi nisu mogli biti prihvaćeni od države, on – *vir dammatae memoriae* u analima Dioklecijanove palače – sagradi kućaricu, koju pučanstvo grada prozva golubinjak. Njegov primjer nađe obilje nasljednika! Trebalo je naći izlaza u ovome neprestanom sporu, te se došlo – *za nevolju* – do neke nagodbe, po kojoj se god. 1922. raspisa međunarodni natječaj za obnovu ovih kućarica, prema jedinstvenom nacrtu, po kome nove kuće imaju ostati u skladu s okolinom palače i podređene toj okolini. Ploha palače, koja je morala biti pokrivena ovim kućicama, imala je dosezati najviše do ispod visine baza stupovlja na pročelju Kriptoportika, da bi tako arhitektonski dio pročelja ostao vidljiv.

Povjerenstvo se je palače već u prvoj sjednici god. 1903. bavilo i pitanjem vlasništva palače. Predstavnik države, financijski odvjetnik, nazočan u svim sjednicama kroz sedam dana trajanja ovoga prvoga zasjedanja, trudio se da na temelju paragrafa i izjava nekih građana, koji su se okoristili od god. 1886. do 1903. desavuiranjem konservatora sa strane ministarstva financija, dokaže, da su oni dijelovi palače, na kojima su njihove kuće naslojnene, njihovo vlasništvo.

Ali cijelo je Povjerenstvo, osim financijskog odvjetnika, zaključilo: da se zamoli ministarstvo, da odmah poduzme potrebite mjere, da barem oni

¹⁶² Za ovu svrhu treba isporučiti i projekat arhitekta W. Schürmanna, koji je izišao kao III. prilog Vjesniku za arheologiju dalmatinsku god. 1924.-25. na njemačkom jeziku: »Ein Vorschlag zur Neugestaltung der nördlichen Umgebung der Domkirche in Split (Spalato). Projekat uređenja sjeverne okoline stolne crkve u Splitu.« Ova brošura bila je prevedena i objelodanjena na hrvatskom jeziku u podlistku splitskog časopisa »Novo Doba« god. 1925.

dijelovi palače, koji su na državu uknjiženi, ostanu tako, dok se ne uredi definitivno zakonitim putem ovo pitanje; da se stvori što prije zakon za eksproprijaciju onih dijelova palače, koje treba ogoliti; da država uzme odmah pravo tutorstva nad palačom i da ne dopušta njezino dalje nagrđivanje. Predstavnik pak općine, načelnik Milić, sudbeni savjetnik u miru, nesamo da je glasovao sa svim ostalim članovima proti državnom odvjetniku, nego je u jednoj sjednici donio pismeno svoje mnijenje, naslanjajući se na dokumente, po kojima je Dioklecijanova palača bila tijekom vjekova od svih vlada smatrana kao javno dobro, i izjavio svečano, da je postupanje konservatora pri uknjiženju Dioklecijanove palače kao državnog dobra god. 1885. bilo korektno i pravo.

Splitska se općina tada obvezala, da unapredak ne će podjeljivati nikakva građevnog dopuštenja u Dioklecijanovoj palači, ako na to ne pristane Povjerenstvo Palače preko svoga organa konservatora.

Toga se načela općina splitska drži lojalno od god. 1903. do danas. A država od te godine daje godišnju novčanu potporu za uzdržavanje i uređivanje Dioklecijanove palače, koje je obveze od bivše austrijske vlade preuzela na se država Srba, Hrvata i Slovenaca.

S obzirom na glavne spomenike u palači, Mauzolej (sadašnju stolnu crkvu), bogomolju palače (sada krstionicu) i zvonik, koji su svi bili popravljeni na državne troškove, uvedena je praksa, da ti spomenici budu unapredak uzdržavani na državne troškove, a crkvena vlast da ne smije uvoditi nikakvih građevnih promjena u njima bez sporazumka s Povjerenstvom Dioklecijanove Palače, odnosno konservatorskim uredom.

Višeputa se pokušalo donijeti pred austrijski Parlament prijedlog zakona za osiguranje Dioklecijanove palače i za razvlaštenje. Taj prijedlog bio je donesen i primljen u višoj, Gospodskoj kući u Beču,¹⁶³ ali nije mogao nikad biti donesen u Zastupničku kuću.

God. 1920. i idućih godina Arheološki Muzej i Konzervatorski ured u Splitu, a na poziv ministarstva prosvjete, izradili su zakon o palači i svim drugim spomenicima u novoj državi i o arheološkim iskopinama. Taj je zakon bio pregledan, popunjen i odobren od ostalih ravnateljstva muzeja i od naročitoga Povjerenstva u Beogradu, ali dosada nije izglasan u Skupštini.

Dobro upućeno, gotovo provedeno, ali ne konačno dovršeno pitanje o uzdržavanju i očuvanju Dioklecijanove palače, imala bi prema savremenim

¹⁶³ Antrag des Freiherrn von Helfert: Entwurf eines Gesetzes zur Sicherung des Diokletianischen Palastes in Spalato (333. der Beilagen zu den stenographischen Protokollen des Herrenhauses. XVII. Session 1902.).

Sr. str. 29. Izvješća Konservatorskoga Ureda u Vjesniku za arh. i hist. dalm. god. 1921.

načelima umjetnosti da privede kraju današnja država, koja je preuzela historijsku dužnost, da stare zatečene spomenike očuva od propadanja.

U drugom redu i grad Split, koji je iz palače izrastao, s njome na vjekove srastao i u njezinom okviru za više vjekova razvijao svoju historiju, mora da ulaže svu svoju brigu, da je što brižnije čuva.

Konačno dolaze i viši motivi u obzir; jer iako država čuvanjem toga spomenika vrši kulturne funkcije, njoj sopstvene, te iako grad Split najljepši svoj ures sa gledišta lokalnog patriotizma i ponosa mora čuvati, iznad svih tih razloga treba imati na umu, da je to umjetničko djelo vezano sa svjetskom historijom i s općom umjetnošću, pa da je ono postalo duševnom svojinom čitavoga kulturnog svijeta.

Čuvanjem toga spomenika vrši se jedna nadnacionalna opće kulturna i opće umjetnička dužnost.